

Skånes Skogars Historia

Med Någon Överbikt Åt Örkelljungabygden

Jörgen Wallerman
91/95

Örkelljunga

Idag är Örkelljunga ett litet samhälle vid foten av Hallandsåsen ungefär fem mil inåt landet längs E4:an från Helsingborg, djupt inbäddat i bok- och granskog. Det är bara några mil till den halländska gränsen i norr och kanske något kortare till randen av den uppodlade slätten öster om Ängelholm och Skälderviken. Syftet med denna essä är att med hjälp av hela landskapets skogliga historia försöka belysa skogsutvecklingen i norra Skåne, med en viss tyngdpunkt mot Örkelljungabygden och Norra Åsbos härad.

Skånes vegetationshistoria

Södra Skåne frilades från landisen för ca 13 000 år sedan och koloniserades raskt av tundra- och stäppväxter. Klimatet var till en början växlande men stabiliserade sig efter ett par tusen år. Artinvandringen skedde ojämnt och inte i samma takt som klimatet förbättrades vilket skapade skogar med en idag märklig artsammansättning. De tidiga skogarna tycks ha varit mycket öppna och inhyst både den utrymmeskrävande jättehjorten och uroxen. Skogarna förblev av öppen karaktär till ca 6200 år f.Kr. då samtidigt fossila fynd av jättehjort och visent upphör. Troligen var det de stora växtätarna som höll skogarna halvöppna och inte de klimatiska förhållandena. Traditionellt anses skogarna slutit sig som en reaktion på klimatet och då drastiskt försämrat livsmiljön för de stora växtätarna, men det kan tvärtom tolkas vara en reaktion på minskande populationer av dessa stora växtätare på grund av människans jakt.

"Almfallet" kallas en period som inträffade för 5900 - 5800 år sedan och innebar säkert en drastisk landskapsförändring eftersom pollendiagram visar en kraftig nedgång i almpollenproduktion under denna tid. Flera tolkningar finns, människan blir jordbrukare och hugger alskogen för sina uppodlingar, kraftig alhamling, en stor epidemi av almsjuka, klimatförsämring med mera. Det är däremot helt klart att det sker en omfattande förändring av det skånska samhället.

Författaren använder en speciell hypotes, näringsämneshypotesen, för att beskriva människans ökande utnyttjande av näringsämnesflödena i landskapets ekosystem och delar in utvecklingen i olika nivåer som karakteriseras av olika teknologier för att utnyttja näringsämnesomsättningen. I början levde människan som jägare och samlare och komer enbart åt en liten del av naturens flöde av näringsämnen. I Skåne skedde detta under jägarstenåldern och innebar antagligen en ojämn befolkningsfördelning, till platser där det bästa fisket och jakten fanns. Vid tiden för almfallet övergår förmodligen människan till ett röjgödslingsjordbruk i Skåne. Detta innebar ett ökat uttag av näringsämnen ur ekosystemen men även en ganska stor urlakning. Precis hur röjgödslingsjordbruket gick till i Skåne vet man fortfarande mycket lite om. Skogen kan ha röjts manuellt eller med eldens hjälp, kanske nöjde man sig med att ringbarka träden och låta de stå döda kvar i åkrarna. Långt ifrån all mark i Skåne berördes av detta brukande, det var främst lätta och näringsrika jordar som utnyttjades.

Efter almfallet visar pollenanalyser stora växlingar i tillgång på trädpollen och pollen från öppenmarksväxter vilket tolkas som expansionsperioder omväxlande med regressionsperioder i kulturlandskapet. Växlingarna i pollenandelar kan också bero på kraftiga förändringar i jordbrukstekniken, framförallt när röjgödslingsjordbruket övergår till ett jordbruk som utnyttjar vissa marker (ängar, utmarker) till att ge näringsämnen, gödsel, till fasta åkrar. Boskapen fodrades då med hö och löv från områden runt åkrarna. Det är därför svårt att datera när övergången till fasta åkrar skedde i Skåne men man gissar att detta kan ha skett mellan år 0 och år 1000 i Skånes bördigaste delar, eller till och med ännu tidigare. Övergången är inte alls skarp, det finns områden där rörligt jordbruk bedrevs ända in på 1800 - talets slut.

Röjgödslingsjordbruk kom däremot att återigen användas i skånes skogsbygder under första hälften av 1800 - talet på grund av ett mycket starkt befolkningstryck.

Den tidiga medeltiden innebar omfattande ökning av uppodlingarna, stora områden började hävdas intensivt under slutet av 1100 - talet och 1200 - talet. Skogsområden fick ge vika för ängar och en del åkrar. Många nyheter infördes i jordbruket, antagligen bidrog en del munkordnar till detta med att till exempel införa nya läke- och nyttoväxter som ramslök, kattmynta och hjärtstilla. Digerdöden drabbade antagligen Skåne under 1300 - talet och efter den följde svår brist på mat eftersom de människor som överlevt inte förmått att återställa de jordbruksmarker som förlorat sina brukare till sjukdomen. Skåne var troligen uppodlat i samma grad före digerdöden som vid mitten av 1600 - talet, men under 1400 - talet rådde det återigen balans och odlingarna började att expandera igen.

Bystrukturen dominerade skånes agrara organisation under tiden mellan år 1000 och 1800 men i rena skogsbygder kunde det finnas ensamgårdar. Under senare delen av 1700 - talet började byarna att omvandlas och när enskiftesstadgan 1803 infördes förändrades byarna radikalt eftersom kraftiga jordbruksreformer genomfördes. Man har delat upp byarnas odlingssystem före slutet av 1700 - talet i tre olika typer av bygder som framförallt formats av skånes mångskiftande geologi. Slättbygden omfattade landskapets södra och västra delar, skogsbygden fanns i norr och en övergång mellan dessa kallades risbygden. I denna uppdelning faller vårt kära Örkelljunga väl inom skogsbygdens gränser. Jorden inom en by var traditionellt uppdelad i inmarker och utmarker. Inmarken bestod av åker och olika typer av ängar - fuktäng som översilades, lågproduktiv hårdvallsäng och stubbskottsäng eller skottskog, vilka brukades till stor del gemensamt trots ett mycket uppsplittrat ägande. Stubbskottsängen var bevuxen med buskar eller träd som periodvis höggs bort till klenvirke vilket därefter gav ängen en hög höproduktion ett antal år tills dess att stubbskotten vuxit sig stora och återigen skuggade marken. Slåttern avbröts tills det var dags att hugga träden igen. Det är främst i södra, mellersta och nordvästra Skåne som stubbskottsängen tycks ha varit vanlig, i nordost dominerade antagligen lövängen, med hamlade träd istället. I skogsbygderna var inmarkerna små och antagligen hade inte dessa ängstyper så stor utbredning. I slättbygderna hade stubbskottsängarna förlorat sin betydelse under 1700 - talet men dominerade markanvändningen i risbygderna. Under 1600 - 1700 - talen skedde en förskjutning av bygderna så att slättbygden expanderade på risbygdens bekostnad, som i sin tur bredde ut sig mer på skogsbygdens domäner.

Ängarnas höproduktion var livsviktig för jordbrukssystemen, ängen höll djuren med foder och därmed åkern med gödsel. 1700 - talet innebar att proportionerna mellan äng och åker ändrades, mer åker bröts på ängarnas bekostnad vilket ledde till stora försörjningsproblem.

Under 1700 - talet överexploaterades Skåne på många sätt, industri och handel ökade tillsammans med befolkningen vilket utarmade skogstillgångarna allt mer. Produktionsförmågan i landskapet minskade på grund av detta. 1803 började de radikala enskiften i Skåne, kanske som följd av den "ekologiska kris" som byggts upp eller kanske var det vissa godsägare som insåg de ekonomiska vinsterna med att skifta jorden och drev på utvecklingen. Runt 1830 hade stora delar av slätt- och risbygderna skiftats så att många gårdar flyttats ut från byarna till den egna, sammanhängande jorden och omfattande nyodlingar och moderniseringar följde tätt därefter.

1800 - talet kom att innebära en kraftig uppodling av Skåne, åkerarealen ökade fyra gånger mellan 1805 och 1914. Stora arealer våtmark dikades, trädrika ängar försvann och utmarkerna avskogades ytterligare under seklets första hälft. Under 1800 - talets senare del plöjdes eller

skogsplanterades stora delar av resterna av utmarkerna och Skåne förvandlades från ett slätter- och beteslandskap till ett jordbruks- och skogsbrukslandskap. Detta gick att genomföra tack vare nya innovationer inom jordbruket. Man införde långsiktigt produktionsgynnande nyheter som växtföljder med foderväxter och odling av kvävefixerande ärtväxter samtidigt som mer kortsiktiga metoder som vallbrottet, dvs den röjgödslingseffekt som uppstår efter en gräsmark plöjts upp, och mörngling av åkermarkerna. Man lärde sig att dämna upp åar och leda ut vattnet på ångarna och låta det översila marken som då kunde ge en tiofaldig produktionsökning. Så mycket som tre procent av Skånes yta omfördes till översilningssystem. Konstgödsel började användas runt sekelskiftet då det blev lönsammare med konstgödslad vall än översilningsmarkerna. Man lärde sig även att bättre ta hand om gödseln så att större del av dess näringsämnen kom till nytta.

Återbeskogningen fick verklig fart i slutet av 1800 - talet samtidigt som skogsbetet minskade radikalt. Det behövdes inte längre dessa stora näringsexporterande områden för att hålla åkrarna igång. Den dominerande planteringen skedde med bok, ofta från mellaneuropeiska eller danska ollon. Under 1900 - talet användes allt mer gran i planteringarna, framförallt när gamla åkrar planterades igen. Rester av skottskogar och lövängar syns idag som skogar med starkt inslag av al eller björk.

Skånes skogars historia

Artikeln innehåller till stor del samma beskrivningar som den föregående, men belyser ändå en del andra detaljer i historien. Bland annat beskrivs skånes första skogar för 12 000 år sedan som gles björkskog som för 9000 år sedan avlöstes av blandskogar med tall och hassel.

Nordskåne och åsarna saknade i början av medeltiden till stor del fast befolkning, men utnyttjades som utmarker för bete och virkesfångst. Medeltidens utmarksskog dominerades antagligen av bok med stort inslag av ek och andra ädla lövträd i skånes södra delar och västkust.

Efter Sverige befriade Skåne från Danmark behövdes det noggranna kartor över landskapets skogar och odlingsmarker som grund för att skattebelägga godsens och gårdarna. Tack vare detta finns det många kartor och dokument från slutet av 1600 - talet som beskriver landskapet. Bokskogarna täckte stora delar av åsarna och skånes norra delar, men var redan då uppsplittrad. Eken var ett vanligt inslag i bokskogen, men tallskogen var begränsad till nordligaste Skåne samtidigt som granen inte nämns överhuvudtaget.

Utmarken dominerades av bokskog som inte gärna betades av kreaturen, men utnyttjades på vissa håll som "ollonskog" till svinen. Svinen drevs till skogs på hösten och kunde livnära sig där till långt fram på våren. Boken var inte populär som inmarksträd eftersom den gav ett dåligt foder och gärna skuggade gräsväxten. Trädets virke var däremot omtyckt eftersom det lätt kunde klyvas till plankliknande skivor, detta i en tid då sågningstekniken fortfarande var outvecklad. Bokvirket användes i stor utsträckning till brännved, hus och möbler vilket ledde till en hård skattning av utmarksskogen.

Tallen kan man till exempel finna i norra Skåne idag men det är tveksamt om den hållit sig kvar där kontinuerligt sedan istiden. Inte bara det varmare klimatet har påverkat tallskogarna, furuexporten var tidigt en viktig inkomstkälla och under 1600 - 1700 - talen ökade den exploateringen. Befolkningsökningen under 1800 - talet påfrestade tallskogarna än mer med bland annat ökat svedjande som lämnade vidsträckta ljunghedar efter sig.

Ädellövskogen var en inmarksföreteelse som i regel hävdades som skottskog. Det fanns knappast någon slutet och högstammig ädellövskog alls, den ädellövskog vi ser idag har oftast en mycket kortare historia än så. Det går knappast att hitta något bestånd som har längre kontinuitet som högstammig ädellövskog än ca 150 år, men däremot kan träd- och buskvegetationen uppvisa en mycket längre kontinuitet än så.

Redan före markskiftena var skånes skogar förödda, men tiden efter skiftet kom att påverka även utmarksskogarna i mellan- och nordskåne och dessa hade under 1800 - talet på många håll ersatts av ljung- och enefälader. Det var inte bara utflyttningen av gårdar vid skiftena som orsakade detta, även avskaffandet av kronans bestämmanderätt över bok och ekträd var en bidragande orsak. Man insåg naturligtvis att denna utveckling inte var hållbar i längden utan markägarna uppmanades att plantera små ytor, sk plantehagar, som fredades för djuren. Plantehagar fanns på vissa håll redan vid mitten av 1700 - talet. Den Skånska Rekognosceringskartan från början av 1800 - talet visar att många utmarksskogar var extremt glesa och att många skottskogar i det närmaste bara var buskiga ängsmarker.

Återbeskogningen av Skåne satte fart under 1800 - talets senare hälft, initierad av de stora godsen. Det tog längst tid för de fattiga småbrukarna i norr att komma igång eftersom de saknade ekonomiska resurser till detta. 1886 skrev Kristianstads Lantbruksklubb en skrivelse till Hushållningssällskapet om att småbrukarna måste stödjas med plantor och plantörer. Detta bidrog till att staten och landstinget började ge ekonomiska bidrag, och skogsodlingen kunde komma på fötter.

Under 1900 - talet började barrträdplanteringarna att öka. Den gamla utmarken på moränjord planterades i stor utsträckning med gran vilket även blev ödet för mindre goda åkermarker. Tidigare lövskogsdominerade marker började också ersättas med granplanteringar. Detta reagerade naturvården på och 1972 kom bokskogslagen som 1984 ersattes med ädellövskogslagen för att hindra denna överföring. Skogstillståndet idag kan närmast jämföras med det under slutet av medeltiden då mängden högstammig skog antagligen var i dagens nivåer. Skillnaderna mellan äldre tiders skogar och dagens är naturligtvis stora, idag är skogarna oftast likåldriga monokulturer av barr som varken betas eller slåttas.

Carl Linnaei Skånska Resa 1749

På högre maktens order genomför Linné en resa till Skåne 1749 och ger i sin reseskildring en bild av Skånes landskap vid mitten av 1700 - talet. Reseskildringen är omfattande och beskriver stora delar av Skåne, men här har intresset enbart riktats mot Örkelljungabygden i Norra Åsbo härad och angränsande Södra Åsbo, Östra och Västra Göinge härader.

Linné inleder med att generellt beskriva Skåne och dess bygder. Slätten beskrivs som helt trädlös och liggande på skånes alla havssidor. Skogsbygden håller sig i den högre terrängen och mestadels i norr. Den är backig men mindre bergaktig än i andra "provincier" och har en jord av gråberg, gråsten, alv och tuvor. Barrskogen finns mest i de norra häraden och liknar övriga sveriges barrskog med tall, gran, en, ljung, mossa och bräken. Lövskogen växer på bergssträckningarna mot Rammeleklint, ett par mil utanför Lund men beskrivs också "utsira landet präktigt, närmast slätten ju mer... De bestå av bok, ek, hassel, avenbok, björk, asp, pilar etc." "Skogarne hålla sig helst på det höglänta landet, alltså närmast Småland och mitt åt Skåne, besynnerligen i Gyinge och Norra härad."

Bokskogen beskrivs börja precis innanför den skånska gränsen mot Småland och bli stora och vidlyftiga mot slätten samtidigt som granen alltmer avtager. Marken blir grönnare och fagrare

närmare slätten eftersom ljung och mossa inte längre dominerar. Slätten tycks inte ha ängar i samma utsträckning som skogslandskapet utan istället domineras av "åker eller fälad". Skogslandet utnyttjades till bete, svinen föstes i skockar "till bokskogarne om hösten, då ollon infaller, och då de smäll feta därifrån åter hämtas om vintern...". Det såldes faktiskt typiska skogsprodukter som pottaska, beck och tjära ifrån skogslandet under Linnés resa.

Från Loshult i Göinge härad beskrivs betesbränning som skapat ljungbackar med bortbränd matjord, där det enda som var kvar var ljung och eldhärjad en, samtidigt som det finns höga bokskogar man kunde gå i raklång utan att vara i höjd med de nedersta kvistarna. Här träffar Linné på "många rör", odlingsrösen i skogen - Hackerör, och trodde att bokskogen varit ett forntida åkerfält. Hackerör härrör från tiden 1000 f.Kr. till århundradena efter Kristi födelse och är vanliga i södra Sverige ("Skogens fornminnen. Om hackerör och andra fornlämningar."; Leif Gren, Kultur & Miljövård nr 6/93, Riksantikvarieämbetet). Dessa odlingsrösen kan finnas på enorma arealer, nästan hela småländska höglandet är berört av dem. Det har antagligen rört sig om ett extensivt, rörligt jordbruk som odlat små ytor i taget för att sedan lämna dem i flera decenniers träda.

Ifrån Kristianstad skriver Linné "Träden, sedan tall och gran numera blivit osynliga åt södra trakten av Skåne, voro endast lövträn, så att alla ängar voro inget annat än ekelundar, emillan vilka buskar av andra lövträn voro strödde.". Bokskogar beskrivs finnas runt Maltesholms och Vittskövle gods men i Vittskövle fanns det ljung och mycket sten ibland bokarna.

I den lilla byn Åkarp på slätten åt Ängelholm till var veden en bristvara, den var dyr och måste hämtas från skogslandet 4 till 5 mil bort. Ifrån Skillinge beskrevs Hallandsåsen "Hallandsås sågs i norr ... består av berg och backar, täckt av bokskog.", och som en kronoallmänning av ek och bok. Från Ängelholm gjorde Linné en utflykt till Rössjöholm som är ett gods mitt uppe på Hallandsåsen, inte alls långt ifrån Örkelljunga. Även här såg han hackerör, i bokskogarna mellan Rössjöholm och Össjö. Det fanns mycket företagsamhet att titta på i Rössjöholm. Här fanns ett såpsjuderi som kokade såpa av pottaska. Jordbruket visade på kanske annorlunda metoder, "Myror voro upptagna till äng", vilket innebar att myrar dikades och fick torka innan torven blandades med fin sand och blev en slätteräng. Ljungbackar plöjdes upp och såddes med bovete ett år för att nästa år bära en rågskörd och därefter bli en ängsmark. Landet mellan Rössjöholm och Össjö beskriver Linné som stenfritt med ängar och lundar mellan fälten, "Ängarne stodo således utsirade med de vackraste lövträn, ek, asp, hassel, sälg. Här fattades intet annat till åker än endast plogen."

På sin väg tillbaka mot Smålandsgränsen noterar han att det finns ljungbackar norr om en gård i Lärkesholm, som ligger strax öster om Örkelljunga, samt att det finns varg i dessa trakter. Från Bålinge berättar han "Tallen begynte visa sig i bokskogarne på gränsen emellan Norra härad och V Gyinge härad, men hon försvann straxt. Således går tallen längre åt söder än granen, som ännu icke sågs. Tall- och barrskogarne begynna jämväl inemot där bokskogarne slutas, att vart och ett land får sin förmån."

Övriga, något mer diffusa källor

När Esther Andreasson, idag 93 år ung, kommit tillbaka från sin Amerikavistelse och 1929 gift sig med lantbrukaren Carl Paulsson var det ingen skog som skymde sikten från den högsta kullen på hemmanet till Kullaberg vid kusten. "Fäladen", den norra delen av marken, var i stort sett skoglös, tuvig ljungmark där djuren släpptes på sommaren. Söder om gården låg "vången" med åkrarna och hemmanets lövskog som höll hushållet med brännved. Den allra sydligaste åkern i vången låg så långt söderut att den fick minsann heta Tyskland. Idag växer tall och gran

på större delen av fastigheten som morfar planterade i sin ungdom. När han var sex år gammal 1897 bar han hem en sällsynt trädplanta i sin ficka och planterade vid husen, det var traktens första gran. Även vången måste ha varit ett öppet landskap eftersom det skapade både enar och flera ensamma och mäktigt vidkroniga ekar ock bokar som står där idag.

Det är säkert sant att mormors sikt till Kullaberg inte skymdes av skog, men det det måste ha varit åtskilliga trädtoppar på väg att täppa till utsikten ordentligt - trots att Örkelljungabygden faktiskt var den som beskogades sist. Hon kan nog tänkas vara påverkad av berättelser om det öppna ljunlandskap som hennes föräldrar växt upp i, kanske kan hennes föräldrahemns namn Ramnehult vittna om en trädoas i ett annars kalt landskap?

Referenser

Emanuelsson, U. (1987): Skånes Vegetationshistoria. SGÅ 1987.

Emanuelsson, U. (1984): Skånes Natur 1984. Skånes Naturvårdsförbunds Årsskrift.

Emanuelsson, U. Muntligen.

Gren, L. (1993): Skogens fornminnen. Om hackerör och andra fornlämningar. Kultur & Miljövård nr 6/1993
Riksantikvarieämbetet

Linné, C. (1749): Skånska Resa. Redigerad av C.-O.Sydow 1959.

Paulsson, E. Muntligen.